

Juha Ruohonen

Juvan Partalan kuninkaankartanon nauhapunoskoristeinen ristiriipus

Korshänget från Partala i Jockas

År 2015 påbörjades ett forskningsprojekt vid Partala kungsgård i Jockas i Södra Savolax. Projektets syfte är genom metoder ur olika discipliner beskriva bosättningen vid kungsgårdens område, från dess begynnelseskede till nutid. I den arkeologiska prospekteringen har det hittills hittats rikligt med material från historisk tid, medan de äldsta fynden dateras redan till korstågstiden i det savokarelska området. Ett av fynden är ett till sina detaljer unikt korsformat hänge, kallat för 'Juva-korset', som saknar motsvarigheter både i Finlands och i närliggande områdens fyndmaterial. Korset bär drag från olika väderstreck, men dess egenartade ornering (bl.a. det flätade korsmönstret i mitten) tyder på lokal tillverkning. Förutom korset har också andra föremål från 1200- och 1300-talet hittats på platsen. Det finns bristfälligt med kunskap om denna tidpunkt i Savo, eftersom väldigt få fornlämningar från tidperioden undersökts.

Etelä-Savosta Juvan Partalan historiallisen kuninkaankartanon pelloilta löytyi vuonna 2016 arkeologisen prospektoinnin yhteydessä koristeellinen ristiriipus (TYA 927:1; kuva 1). Esine tuli esiin Partalan nykyisen pääarakennuksen luoteispuoleiselta pelloilta noin 15 cm syvyydestä kyntökerroksesta.

Löytöpaikka sijaitsee vuonna 1442 perustetun Juvan seurakunnan ytimessä, noin kilometri vanhan kirkon paikasta ja hautausmaasta itään (kuva 2). Kuninkaankartano perustettiin Männynmäen kylän Partalaan vuonna 1556, jossa se ehti ennen lopettamistaan tosin toimia vain muutaman vuoden ajan. Kartanon lakkauttamisen jälkeen tila palautui takaisin Partasten suvulle, jolta se oli ennen kartanon perustamista lunastettu kruunulle (Poppius 1957: 84–94).

Partalan historiallisen kuninkaankartanon ympäristössä aloitettiin vuonna 2015 tutkimushanke, jonka tarkoituksena on eri tieteenalojen menetelmin päivittää kuvaa kartanon alueesta sen asutuksen alkuvaiheista nykypäivään asti. Kirjoittajan johtaman arkeologisen osion osalta

tavoitteena on kartoittaa alueen historiallista maankäyttöä sekä tutkia paikan ihmistoimintaa materiaallisen jäämistön perusteella. 1500-luvun kartanosta kertovien havaintojen ohella huomiota on kiinnitetty yhtä lailla myös kuninkaankartanoa nuorempaan – ja mahdollisuuksien mukaan myös vanhempaan – löytöaineistoon. Vaikka kyse on yleisemmälläkin tasolla kiinnostavana pidettävästä kuninkaankartanon alueesta, paikalla ei ole aiemmin tehty arkeologisia tutkimuksia.

Ristin kuvaus ja valmistusmateriaali

Ristiriipusta voidaan pitää yhtenä vanhimista tähän mennessä Partalasta löytyneistä esineistä. Kyse on valamalla valmistetusta ja toiselta puolelta yksityiskohtaisesti koristellusta metallirivistä. Tämä tasavartinen, sakaroiden päitä kohden levenevä risti on kooltaan noin 42 x 35 mm ja pak-

Kuva 1. Juvan Partalasta löytynyt ristiriipus (TYA 927:1). Kuva Juha Ruuhonen.

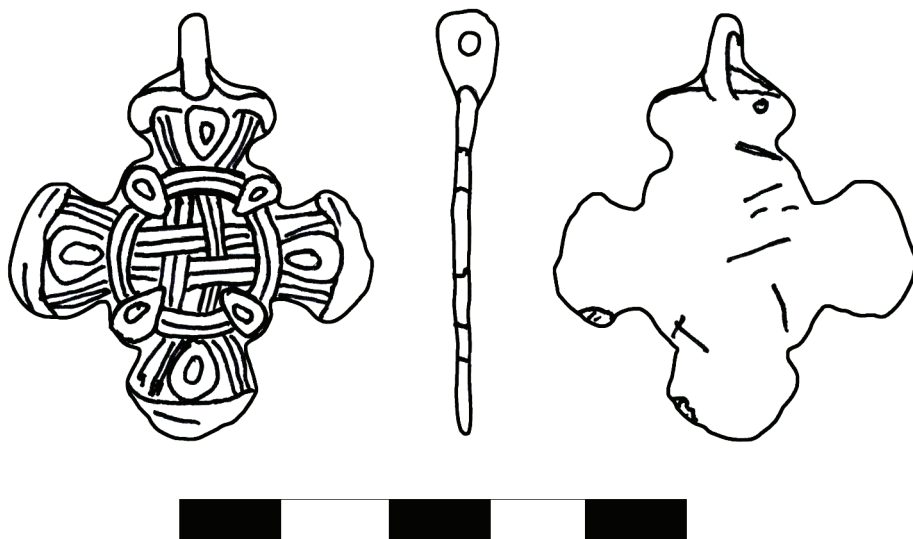
Kuva 2. Juvan kirkonkylä ja Männynmäen kylä ympäristöineen vuonna 1749. Kirkko ja papila vasemmalla, Partalan ratsutila (Pardala Rusthåll) keskellä. Hämeestä Olavinlinnaa kulkenut Suuri Savontie menee kuvassa kirkon ja Partalan pohjoispuolella. Ote 1700-luvun pitäjänkartasta (Boström & Hoof 1749).

suudeltaan 1–2 mm. Painoa esineellä on 8,5 g. Ylimmän sakaran jatkeena oleva pyöreäreikäinen, esineen ripustamiseen tarkoitettu paksumpi lenkki on valettu samanaikaisesti ristin kanssa. Lenkki on täysin ehjä.

Vaikka esine on pinnaltaan varsin kulunut, voidaan siinä havaita runsaasti erilaista koristelua (kuva 3). Pohjakuviona keskellä on ristikkäin kulkeva nauhapunos. Tulkinnasta riippuen elementti joko jää keskikohtaa rajaavan kaksinkertaisen kohojuovaympyrän sisään tai kulkee sen ali sakaroiden päihin asti. Joka tapauksessa ristin sakaroita reunustaa matala kaksinkertainen kohojuova. Jokaisen sakaran keskellä koriste-elementtinä on matala pisaramainen kuvio ja näitä vastaavat, mutta selkeämmät ja jonkin verran pienemmät kuviot löytyvät myös sakaroiden välistä, osin keskuskuviota kiertävän kehän päältä. Osa koristelun yksityiskohdista on esineen kulumisesta johtuen epätarkkaa – esimerkiksi

sakaroiden kärjet ovat erittäin sileitä ylintä lenkkisakaraa lukuun ottamatta. Ristin taustapuoli on sileä ja täysin koristelematon.

Löytymisen jälkeen 'Juvan ristiksi' nimetyn esineen koko ja muoto sekä esineen yleinen olemus viittaavat ristiretkiaikaiseen ristiriipukseen, jollaiset on Suomessa perinteisesti ajoitettu 1000-luvulta 1200-luvulle asti. Tälle ajanjaksolle kuuluvia ristiriipuksia tunnetaan Suomesta yhteensä muutamia kymmeniä, eikä yksikään näistä muistuta Partalan pelloilta löytynyttä ristiä. Esine voidaan kuitenkin Purhosen (1998: 80–87) käyttämää luokitelua soveltaen liittää ornamenttiaiheisiin ristiriipuksiin. Ryhmä on edelleen jaettavissa kolmipyörylä- ja palmettiristeihin sekä muihin ornamenttiaiheisiin risteihin. Tarkasteltavassa ristissä on vaikutteita kaikista ryhmistä. Tiettyjen elementtien (koko, keskusympyrä, pisaramaiset koristekuviot sakaroiden välissä) puolesta risti muistuttaa kolmipyöryläristejä (esim.

Kuva 3. Juvan Partalasta löytynyt ristiristiriipus piirrettynä edestä, sivulta ja takaa. Piirros Juha Ruuhonen.

Purhonen 1998: kuvat 94 ja 97), vaikkei ris-tivarsien päissä pyörylöitä olekaan havait-tavissa.

Silmämääräisesti tarkastellen riipuksen valmistusmateriaalina vai-kutti olevan pronssi tai jokin muu ku-paripohjainen lejeerinki. Koostumuksen varmistamiseksi esineen suhteellinen metallipitoisuus mitattiin Turun yliopiston geologian oppiaineen kannettavalla XRF-laitteella (Olympus Delta XRF, alloy-kali-brointi ja minuutin mittausaika). Useamman mittaustuloksen keskiarvoa käyttäen rönt-genfluoresenssianalyysi paljasti pintaosas-taan puhdistetun ristin olevan metallikoos-tumuksestaan tinaa (Sn 35,4 %), hopeaa (Ag 31,7 %) ja kuparia (Cu 25,8 %). Val-mistustekniikasta johtuvia epäpuhtauk-sia ovat lyijy (Pb 2,9 %) ja rauta (Fe 2,5 %). Alle prosentin pitoisuuksina esineessä oli lisäksi sinkkiä (Zn) ja muita hiven-metalleja (Ti, V, Bi). Kyse on siis lähinnä hopeapronssista (metalliseos Sn-Ag-Cu), jonka perusteella risti on alkujaan ollut sävyltään varsin vaalea. Kolmipyörylä- ja palmettiristit ovat usein hopeaa, näiden ryhmien ulkopuolelle kuuluvat muut or-namenttiaiheiset ristiriipukset ovat Purho-sen (1998: 84) mukaan yleensä pronssia. Koska ristiriipusten metallipitoisuuksien ar-viointi lienee löytöaineistosta aiemmin tehty lähinnä silmämääräisesti, saattaa kuitenkin vastaavia korkean hopeapitoisuuden omaavia ristejä olla joukossa oletettua runsaammin.

Alkuperä ja tulkinta

Juvan risti on yksityiskohdiltaan ainutlaa-tuinen, eikä vastineita sille voida osoittaa kotimaasta tai lähialueidenkaan löytöaineis-tosta (ks. esim. Purhonen 1998; Staecker 1999; Kurissoo 2001). Savosta on aiemmin tunnet-tu vain muutamia ristiretkiajalle ajoitettuja ristiriipuksia. Lähin Juvan löytöä jonkin verran muistuttava ornamenttiristi, myös ristin muotoiseksi ketjunjakajaksi tulkittu,

on Mikkelin Tuukkalasta (KM 9969:7) (ks. esim. Kivikoski 1973: Abb. 1115; Hirvi-luoto 1970: 19–21, bild 2; Purhonen 1998: 84–85, kuva 100). Esine poikkeaa Juvan riipuksesta suuresti, muun muassa esineen puhkonaisuudella, ristinhaarojen soikealla muodolla sekä koristelun yksityiskohdilla. Tätä Tuukkalan ristiä on pidetty alkujaan lättiläisenä. Visulahden Juoneennurmelta on löytynyt Mikkelin toinen ristilöytö (KM 10880; esim. Purhonen 1998: 72, kuva 62), mutta tämä kaksipuolinen ja tasavartinen krusifiksi erottuu tyypiltään selvästi Parta-lan löydöstä.

Juvan ristissä vaikuttaisikin ole-van piirteitä sekä läntisistä että itäi-sistä ristiriipuksista: esimerkiksi kol-mipyöryläristejä on valmistettu laajalla alueella Itämeren ympäristössä, kun taas sakaroiden ja niiden väliset pisaramai-set koriste-elementit saattavat olla muis-tuma esimerkiksi bysanttilaisten ristien jalokivikoristelusta.

Riipuksen kuvioita voidaan tar-kastella kristillisen symboliikan kautta (tästä esim. Purhonen 1998: 99–101; Salo 2005: passim.). Tasavartinen risti kuvastaa kristinuskoa ja ristiin kulkeva nauhapunos esineen keskellä on ymmärrettävissä tyy-litellyksi ristikuvioksi, symboliksi ristiin-naulitsemisesta ja syntien sovittamisesta. Olisiko tässä käsiteltävän ristin koriste-lussa kuitenkin etäännytty kristillisestä ai-hemaailmasta ja lähestytty kansanomaista ornamentiikkamuotia? Omaperäisimmil-lään ristin koristelu on nimittäin riipuksen keskikohdan kuviossa. Keskuskuvio muis-tuttaa nauhamaista punosta, esimerkiksi punotuista tuohitöistä tuttua suoraruutuis-ta pohjaristikkoa, tosin sillä erotuksella, että ristissä nauhoja kulkee kaksi rinnak-kain. Nauhakuviointi eri muodoissaan on ristiretkiajalla ollut tunnetusti yleistä etenkin Savon ja Karjalan metalliesineissä. Tämä näkyy esimerkiksi paikallisissa risti-aiheisissa ketjunktajissa, joissa usein on kaksoisnauhapunos (esim. Salo 2005: 71).

Ristiriipusten punoskoristelu on harvinainen, muttei kuitenkaan täysin tuntematon elementti 1000–1300-luvuille ajoittuvissa esineissä. Esimerkiksi Ruotsissa Länsi-Götanmaan Stommenista löytyneen krusifiksin taustapuolella on tyylitelty punosristikko (Staecker 1999: 456–458, Kat.-Nr. 63). Ristin sisältämä kätkö on ajoitettu muun esineistön perusteella 1000-luvun loppupuolelle. Samanaikaisissa riimukivissä, riipuksissa ja soljissa esiintyy myös punottuja, tyyliteltyjä ristikuvioita (esim. Staecker 1998: 20–22). Myös Latviasta on löytynyt risti, joka on kauttaaltaan koristeltu kierteiseltä nauhapunoksella (Mugurevics 1974: 226, 2. att. 35). Vastaavaa kuviointia esiintyy laajalti myös Euroopan keskiaikaisessa kirkollisessa taiteessa sekä kansanomaisessa esineistössä (Valonen 1970: 61, 67, 76–77).

Juvan risti saattaa olla paikallista valmistetta, jossa olisi käytetty tekijälle tutumpaa ja kantajalleen ehkä miellyttävämpää ornamenttiikkaa. Ristiriipuksia on perinteisesti pidetty merkinä kristinuskon leviämisestä alueelle sekä myös to-

disteena kantajan kristillisyydestä. Voi myös olla, ettei ristiä välttämättä olisikaan pidetty kristillisenä esineenä, vaan koruna, johon olisi liitetty paikallista kuviomuotia ja jossa olisi jäljitelty kristillisiä, mutta käyttäjälle symboliikaltaan vieraita kuvaihteita tai taikamerkkejä. Esimerkiksi korun suojaavan funktion ohella kuviot ovat saattaneet kuvastaa kantajan sosiaalista statusta (ks. esim. Piho 2006: 360–363).

Puukonkahva samassa löytökontekstissa

Ilman vastineita on peltoalueelta löytyneen ristin tarkka ajoittaminen haastavaa. Ajoituksellisen viitteen esineelle antaa kuitenkin aivan sen vierestä vain parin metrin etäisyydeltä peltokerroksesta löytynyt valettu puukonkahva (TYA 927:2; kuva 4). Koristeellinen, mutta keskikohdastaan sileäksi kulunut kahva on noin 84 mm pitkä ja poikkileikkaukseltaan ovaali. Puukon terä on katkennut juuresta, ja sen rautainen ruoto on jäänyt kahvan sisään.

Kuva 4. Pronssista valettu koristeellinen puukonkahva Partalasta (TYA 927:2). Kuva Anne-Mari Liira.

Kahvan metallipitoisuus mitattiin edellä mainitun ristin tavoin. Kyse on tinapronssista esineen metallikoostumuksen sisältäessä kuparia (Cu 60,4 %) ja tinaa (Sn 32,6 %). Valmistustekniikasta johtuvia epäpuhtauksia ovat lyijy (Pb 3,4 %) ja rauta (Fe 0,9 %). Alle prosentin pitoisuuksina esineessä oli lisäksi hivenmetalleja (Sb, Bi, Ti, V).

Pronssikahvaisia puukkoja on perinteisesti pidetty karjalaisen naisen asuun kuuluvina työkaluina (esim. Schwindt 1883: 158, 161). Partalasta löytyneelle nauhaornamentiikalla koristellulle pronssikahvalle tunnetaan Suomesta läheisiä vastineita etenkin muualta Savosta (mm. Mikkeli Tuukkala: ks. Heikel 1889: kuvat 12, 14–16) sekä Karjalasta (mm. Kaukola Kekomäki, Räisälä Hovinsaari, Käkisalmi; ks. esim. Schwindt 1883: 158, liitekuvat 2, 4, 12; Saksa 1998: 119, kuva 41).

Juvan kahvalöytöä läheisesti muistuttavaa Räisälän Hovinsaaren puukonkahvaa on Kivikoski (1973: Abb. 1155) luonnehtinut tavalliseksi karjalaiseksi ristiretkiajan tyyppiksi. Periodi ajoitetaan perinteisesti vuosien 1050–1300 väliin. Monien ristiretkiaikaisina pidettyjen kohteiden ja esinetyyppien ikä on uusien luonnontieteellisten ajoitustulosten karttuessa kuitenkin jonkin verran nuorentumassa. Esimerkiksi Mikkelin Tuukkalan ruumiskalmistosta tehdyt radiohiiliajoitukset ajoittavat Tuukkalan kalmiston pääasiallisen käytön vasta 1200-luvun puolivälistä aina 1300-luvun jälkimmäiselle puoliskolle (Mikkola 2009: 184).

Kahvan osalta kyse on selvästi itäisestä esinetyypistä, sillä Savon ja Karjalan ohella samankaltaisia koristeellisia kahvoja tunnetaan runsaasti myös Luoteis-Venäjältä. Novgorodista tehtyjen löytöjen perusteella esine on ajoitettavissa 1100-luvun toiselta puoliskolta aina 1300-luvun loppuun (Belskiy & Laakso, tulossa). Partalan pronssikahva saattaa vastineiden perusteella ajoittua 1200-luvulle tai vasta 1300-luvulle.

Edellä esiteltyjen yksityiskohtien ja löytöolosuhteiden perusteella myös risti voidaan ajoittaa samaan aikakauteen.

Irtolöytö, asuinpaikka, kalmisto?

Vaikka tutkimukset ovat vielä kesken, on Partalan kuninkaankartanon alueelta jo tähän mennessä otettu tarkkojen sijaintitietojen kanssa talteen hyvin runsaasti löytöjä. Alustavan tarkastelun perusteella joukossa on lähinnä uudelle ajalle ajoittuvaa löytöaineistoa, kuten punasavikeramiikkaa, fajanssia, lasia ja tiiltä. Metalliesineistä yleisimpiä ovat rahat ja napit sekä lyijykuulat. 1500-lukua vanhempaa esineistöä ei tutkimuksissa ole löytynyt edellä käsiteltyjä esineitä lukuun ottamatta. Joukossa on toki myös vaikeasti ajoitettavaa esineistöä, kuten kuparipellin sekä sulaneen pronssin kappaleita.

Ristiriipus ja puukonkahva osoittavat kuitenkin selvästi, ettei historiallisiin asiakirjoihin vasta 1500-luvun puolivälissä ilmestynyt Partalan tila, kuninkaankartanonakin muutamia vuosia toiminut, syntynyt tyhjän päälle. Paikan alkujuuret voidaan viedä vuosisatoja varsinaista kartanovaihetta vanhemmaksi. Tässä artikkelissa esitelty vanhin löytöaineisto on todennäköisesti peräisin laajemmasta muinaisjäännöksestä, kuten asuinpaikasta, ruumishaudasta tai kalmistosta. Löytöpaikkaa, viljelyksessä olevaa peltoaluetta, ei pintakerroksia lukuun ottamatta ole toistaiseksi tutkittu tarkemmin.

Onkin huomattava, ettei Savon ristiretki- ja keskiaikaisilla asuinpaikoilla ole juuri lainkaan tehty systemaattista perustutkimusta, joten tiedot alueen tälle ajanjaksolle ajoittuvista kohteista ovat äärimmäisen niukkoja. Tämän kaltaisten kohteiden arkeologista tutkimuspotentiaalia – ja myös tarvetta tutkimuksille – voidaankin pitää esimerkiksi rannikkoaluetta suurempana. Ajankohdan asuinpaikkakohteet ovat äärimmäisen hankalia

havaita, tutkia ja tulkita, sillä ihmistoiminnasta kertovat löydöt ovat vuosisatoja viljellyillä peltoalueilla luonnollisesti levinneet ympäristöönsä. Tutkimalla alueet kuorimalla kyntökerrokset pois saatetaan täysin hävittää koko löytöaineisto, sillä ruokamullan alla ei välttämättä ole säilynyt kiinteitä rakenteita – ellei kyse ole syvemmälle kaivetuista ruumishaudoista. Tässä käsitelty Juvan Partala onkin edustava esimerkki aiemmin täysin tuntemattomasta sisämaan kohteesta, jonka historia voidaan järjestelmällisen perustutkimuksen kautta viedä vuosisatoja asiakirjojen ilmentämää ihmistoimintaa vanhemmaksi.

Kiitokset

Kirjoittaja haluaa esittää kiitokset Jussi Kinnuselle (geologian oppiaine, Turun yliopisto) löytöjen pXRF-analyysistä sekä Jaana Riikoselle ja Ville Laaksolle käsikirjoituksen kommentoinnista.

Bibliografia

Arkistolähteet

- Boström, J. & Hoof, J. 1749. Geographisk Charta öfwer Jockas Sochn uti Safwolax Län och Nedredels Härad belägen. Lantmäterystyrelsen, Kartor rörande Finland och Sveriges forna provincier 1623–1805. Lantmäterystyrelsen leverans 1850, 90. Tukholma: Riksarkivet.
- Ruuhonen, J. 2017. Juva Männynmäki Partala. Arkeologiset tutkimukset 2015–2016. Tutkimusraportti. Turku: Turun yliopiston arkeologian oppiaineen arkisto.

Tutkimuskirjallisuus

- Belskiy, S. & Laakso, V. *tulossa*. The Cemetery of Kylälahti Kalmistomäki in the North-Western Ladoga Region – Archaeological Investigations in 2006–2009. AMAF. Turku: SKAS.
- Heikel, A. O. 1889. Tuukkalan löytö. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja* X: 179–224.
- Hirviluoto, A.-L. 1970. Ett bysantiskt korssmycke från Haimionmäki i Lundo. *Finskt Museum* 1970: 17–23.
- Kivikoski, E. 1973. *Die Eisenzeit Finnlands. Bildwerk und Text*. Neuausgabe. Finnische Altertumsgesellschaft. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Kurisoo, T. 2001. *Ristiripatsid Eesti 12.–13. sajandi laibakalmistutes – ehted, kristlaste või paganaite tunnused?* Bakalaureustöö. Tartto: Tarton yliopisto.
- Mikkola, E. 2009. The Mikkeli Tuukkala cemetery. The 2009 excavations and new interpretations. *Fennoscandia archaeologica* XXVI: 177–185.
- Mugurēvičs, Ē. 1974. Krustiņveida piekariņi Latvijā 11.-15.gs. *Arheoloģija un etnogrāfija* XI: 220–239. Riga.
- Poppius, L. 1957. *Juvan historia*. Pieksämäki: Juvan seurakunta ja kunta.
- Purhonen, P. 1998. *Kristinuskon saapumisesta Suomeen. Uskontoarkeologinen tutkimus*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 106. Helsinki.
- Saksa, A. 1998. *Rautakautinen Karjala. Muinais-Karjalan asutuksen synty ja varhaiskehitys*. Studia Carelica Humanistica 11. Joensuu: Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta.
- Salo, U. 2005. *Risti ja rauta. Kristilliset kuvat, symbolit ja ornamentit Suomen rautakauden löydöissä. Kristinuskon esineellistä kulttuurihistoriaa ennen kirjoitetun sanan aikaa*. Vammala: Emil Cedercreutzin Säätiö.
- Staecker, J. 1998. Mission och tidig kyrkopolitik. *Kulturen* 1998: 12–25.
- Staecker, J. 1999. *Rex Regnum et Dominus Dominorum. Die wikingerzeitlichen Kreuz- und Kruzifixhänger als Ausdruck der Mission in Altdänemark und Schweden*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Valonen, N. 1970. Nauhaornamentiikkaa eränkävijän miljöössä. *Suomen Museo* 1970: 59–78.

FM Juha Ruuhonen on arkeologi Turun yliopistossa.
juku@utu.fi

JUVAN RISTI

Muinaiskorussa on käytetty esikuvana Partalan kuninkaankartanon alueelta löytynyttä 'Juvan ristiä'.

Käsityönä kotimaassa valmistettavaa ristiä saa sekä pronssisena että hopeisena, joko pronssi-/hopeaketjulla tai mustalla nyörillä.

Korua myydään ennakkovarauksiin perustuen ja toimitukset alkavat kesällä 2017. Korun myyntituotto käytetään Juvan ympäristön arkeologiseen tutkimukseen Suomen muinaistutkimuksen tuki ry:n toiminnan kautta.

pronssi	45 € (nyörillä)	50 € (pronssiketjulla)
hopea	65 € (nyörillä)	85 € (hopeaketjulla)
	+ postikulut	

Kaikkiin koruihin tulee mukaan säilytysrasia ja tietoa rististä.

SMTT
SUOMEN MUINAISTUTKIMUKSEN TUKEA RY

Lisätietoja, kyselyt ja tilaukset: sihteeri@smtt.fi

Pronssinen Juvan risti ketjulla.

Hopeinen Juvan risti ketjulla.